

“JURNALISTIK ADABIYOTLARNI TAHRIRLASHDA MUHARRIR MALAKASINING SHAKLLANISHI”

*Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti amaliy filologiya
yo'nalishi I-bosqich talabasi
Abdusalimova Mohigul Olimovna.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada aks etadigan ma'lumotlar jurnalistik adabiyotlarni tahrirlash masalasiga va undagi muharrir malakasining shakllanishiga urg'u beradi. Maqolada tahrir faoliyati va muharrirlarning unda qanday ishtirok etishi masalasi yoritiladi. Yangi tahrirlar va bizdan oldingi matnlarni tahrir qilishdagi muharrirlarning o'zni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ommaviy axborot vositalari, tahrir hay'ati, muharrir faoliyati, noshirlik

Kirish

Har kim ham narsa, voqea va hodisalarning o'ziga xos jihatlarini ilg'ab olavermaydi, ularni boshqa jihatlar orasidan ajratib, alohidalab ko'rsata olmaydi. Bundan tashqari, ularni toifalash, amaliy tajribadan mavhumlashtirgan holda murakkab fikrlashni bajarish ham barcha uchun birdek oson kechmaydi. Lekin shunga qaramay buni o'rganish zaruratdir. Muharrir matndagi mantiqiy bog'liqlikning muhim ekanligini aniq idrok eta olishi, mantiqiy tahlil usullari va yo'sinlarini yaxshi egallagan bo'lishi kerak. Mantiqiy me'yorlar tuzilganligini payqash uning uchun odatiy holga aylangan bo'lishi lozim. Biroq, shuni aytish joizki, rasmiy mantiq qonun va qoidalariga shunchaki rioya etishlik, hali hammasi emas. Adabiy matn - murakkab ijodiy mahsul. Undagi mantiqiy bog'liqlik gnoseologik tavsifga ega chuqur va jiddiy sabablarga asoslanadi. Fikr mantiqi va faktlar hamda hodisalar mantiqi muharrir tasavvurida chambarchas bog'liq holda mavjud bo'ladi, yaxlit bir butunlikni tashkil etadi. Bundan tashqari bayon mantiqi rasmiy mantiqdan tubdan farq qiladi. Zero, bunda fikr bayoni qay yo'sindaligiga ahamiyat beriladi. Ma'lumki ommaviy axborot vositalarining nashrlari keng auditoriyaga mo'ljallangan, muhimligiga ko'ra turli darajada, mavzuga ko'ra rang berish xabarlardan iborat bo'ladi. XX asming ikkinchi o'n yilligi arafasida kitob nashri bilan, Turkiston Davlat nashriyoti (Turkdavnashr) shug'ullanadi. 1927-1924 yillar mobaynida jami 1184 nomda kitob va risola nashrdan chiqariladi. 1925 yilda Turkdavnashr qayta tashkil qilinib, O'zbekiston Davlat nashriyoti (O'zdavnashr) tuziladi. Nashriyot o'zbek, rassiya, qozoq, tojik, qirg'iz, turkman, ozar va uyg'ur tillarida adabiyotlar nashr etadi. Nashr mahsulotlari xalq xo'jaligining barcha sohalari uchun mo'ljallangan bo'lib, ular orasida ijtimoiy-

iqtisodiy, qishloq xo‘jaligi, tibbiyotga oid, shuningdek siyosiy, siyosiy-ommabop, ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar bor edi. Badiiy, ayniqsa, bolalarga mo‘ljallangan asarlarga ham katta e‘tibor qaratiladi. Adabiyotlar chop etish jarayonida tahrir alohida o‘rin tutadi. Bu davrga kelib tahrir bilan mutaxassis xodimlar muharrirlar shug‘ullanadi. Korrektorlik sohasi ham rivoj topadi. Muharrirlik ishida adabiyot turlari, boshqa nashrlar tabiatiga ko‘ra ixtisoslashuv yuz beradi. Bunga, ayniqsa, yagona bo‘lgan O‘zdamnashr turli tahririyatlari negizida yangi-yangi nashriyotlarning tashkil etilishi ham sabab bo‘ladi. Masalan, o‘quv adabiyotlari tahririyati negizida O‘quv pedagogika nashriyoti, qishloq xo‘jalik adabiyotlari tahririyati negizida Qishloq xo‘jalik adabiyotlari Davlat nashriyoti, shuningdek, Meditsina, Bolalar va o‘smirlar adabiyoti nashriyotlari tashkil topadi. 1939 - yilda Badiiy adabiyot nashriyoti ochiladi. Shunday qilib XX asr 40-yillar arafasida O‘zbekistonda ikkita nashriyot faoliyat yuritadi. 1989 yilda o‘zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi noshirlik ishi, ayniqsa tahrir sohasida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. 1991 yilda (31 avgustda) O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov O‘zbekiston Oliy Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida O‘zbekistonning Mustaqilligini e‘lon qilganligi butun millatning istiqbol yo‘lidagi harakatlarining cho‘qqisi bo‘ladi. O‘zbekiston tarixida yangi davr boshlandi. Noshirlik faoliyati doirasi kengaydi, tahrir ishida yangi-yangi jabhalar ochildi. Adabiy til, uning uslublari erkin rivojlanish imkoniga ega bo‘ldi, matn tahriri bilan shug‘ullanuvchilar safi kengaydi. Bosma mahsulotlarning qariyb 90 foizi o‘zbek tilida chiqadigan bo‘ldi. Mustaqillik yillarida respublikaning mustaqil ichki va tashqi siyosatini, ijtimoiy- iqtisodiy sohadagi faoliyatini, milliy istiqbol mafkurasini, kuchli huquqiy davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o‘tish, barkamol avlodni tarbiyalash bo‘yicha siyosatini aks ettiruvchi adabiyotlar nashr etishga asosiy e‘tibor berilmoqda. Respublikamiz Prezidenti tomonidan barcha nashrlar, xususan matbuot va ommaviy axborot vositalari oldiga ulkan vazifalar qo‘yilmoqda va bu tabiiy. Zero, kelajagi buyuk davlatni barpo etish, ayniqsa, nashrlar, matbuot va ommaviy axborot vositalari barcha xodimlari, xususan tahrir bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislardan ulkan mas‘uliyat talab etadi. [1]

Asosiy qism

Noshirlik va matbaa ishi amalda birlashtirilgan, yaxlit tizimni tashkil etadi. Bunday tizim nashrlarni iste‘molchilarga yetkazishni qisqa muddatlarda amalga oshirish imkonini beradi. Noshirlik ishida yetakchi kasb muharrirlik sanaladi. Muharrir muallifning birinchi yordamchisi, asarni birinchi bo‘lib o‘quvchi, taqrizchi, tanqidchi. Muharrir asarning nashr yo‘lini belgilaydi, nashrni yo‘naltiradi, ko‘p jihatdan uning taqdirini hal etadi. Nashr jarayonida ishtirok etuvchi boshqa bo‘linmalarning mutaxassislari - texnik muharrir, musahhih, badiiy muharrir, bugungi kundagi dizayner - qaysidir darajada uning mo‘ljallanganlarini amalga oshiradilar. Nashrdan chiqqan asar g‘oyaviy-siyosiy, ilmiy, ma‘rifiy mazmuniga ko‘ra auditoriyani to‘liq

qanoatlantirishida muharrir mas'uliyati yuksakdir, bu boradagi barcha mas'uliyat uning zimmasiga tushadi. O'z faoliyati mobaynida muharrir milliy mafkura tamoyillariga amal qilishi lozim, adabiy asar turlaridan qay birining nashri uchun mas'ul bo'lsa, shu asar umumxalq manfaatlar aks ettirishi, milliy mustaqillik g'oyalari, kuchli qonunchilik davlatidan fuqarolik jamiyatiga o'tish tamoyillari, davlat yuritayotgan oqilona xalqparvar siyosatga muvofiq bo'lishligini ta'minlashi talab etiladi. Nashr mahsulotlarining sifatli bo'lishi uchun tinmay kurashish, har bir asr (kitob, broshyura va b.) mazmun mohiyati, maqsadi, qaysi auditoriyaga mo'ljallanganligiga ko'ra o'z vazifasini to'la-to'kis bajara oladigan bo'lishi lozim. Nashriyotlar va tahririyatlardagi asosiy mutaxassis, bu - *muharrir*. Adabiy asar dunyo yuzini ko'rishida nimaiki qilish lozim bo'lsa, barchasida muharriming qaysidir darajada ishtiroki bo'ladi. Muharrirning faoliyati muallifning matni ustida noshirlik ishlarini bajarishining asosiy bosqichi bo'lish bilan birga, muharrir adabiy faoliyatining asosiy qismi hisoblanadi. Lekin shunga qaramay ba'zi-ba'zida, muharrir o'zi, umuman, kerakmi? - degan ovozlar eshitilib qoladi. Bunday fikr egalari, aftidan, bu ortiqcha kuch va mablag'sarfi keraksiz chiqim, deb o'ylasalar kerak. Bazilar bu savolga, muharrir kerak emas, deb javob qiladilar. Ular fikricha, go'yo ko'pchilik mualliflar muharrirga orqa qilib, xom-xamalga asarlarni ham nashr uchun topshiraverar emishlar. Muharriming bo'lishi mualliflarning o'z asari ustida qunt bilan ishlamasligiga olib kelar emish. Ular muharrirga suyanib qolar, asarini chiqarilishinigina o'ylaydigan bo'lib qolar emish. Noshirlik sohasida ko'p yillar faoliyat ko'rsatib kelgan va kelayotganlar esa butunlay boshqacha fikrda bo'ladi. Ma'lumki ommaviy axborot vositalarining nashrlari keng auditoriyaga mo'ljallangan, muhimligiga ko'ra turli jarajada, mavzuga ko'ra rang berish xabarlardan iborat bo'ladi. Bular, albatta, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy turmush sohasidagi dolzarb hodisa va muammolar haqida bo'ladi hamda umuman diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etadi. Bunday xabarlar bilan bir qarorda "hayot badiiyati" haqida ma'lumotlar - xabarlar ham bir bo'lib, ular kutilmagan vaziyat, xatti-harakat, kelishmovchiliklar va h.k. dan iborat. Aksar hollarda turli shov-shuvlarga ham sabab bo'ladi. "Jurnalistika asari matnining axboriyiligini belgilash o'quvchilarning bilim darajasi haqidagi va vaqt omilini hisobga olib bilish bilan belgilanadi" Matn qismlari xabarning o'z pragmatik mohiyatiga ko'ra turli mazmunga ega bo'lishi mumkin. Ommaviy axborot vositalarining ko'pgina nashrlari uchun yuz berayotgan, yuz bergan hamda yuz beruvchi hodisa va jarayonlar haqidagi xabar tarzidagi matn qismlari birinchi o'rinda turadi. Bulardagi xabarlar matni hayot bilan bog'laydi. Albatta, matnning mazkur qismlari *verbal* (so'zlar yordamida) ifodalanadi, til birikmalari o'z genetik ma'nosiga ko'ra asosli-mantiqiy mazmunda qo'llaniladi.

Muallif qo'lyozma ustida uzoq, xatto, yillab ishlaydi. U material to'playdi, mulohaza qiladi, saralaydi va muayyan qarorga keladi, umumlashtiradi. O'ta malakali

muharrir uchun ham qo‘lyozmani boshqatdan yozish va bunda qimmatli fikr yoki kuzatishlarning qaysidir qismi tushib qolmasligiga hech kim kafolat bera olmaydi. Agar muharrir shunday yo‘lni tutsa, ya‘ni qo‘lyozmani boshqatdan yozib chiqishga kirishsa, muallif matnidan uzilib qoladi va buning oqibati jiddiy noxushliklarni yuzaga keltiradi. Istasa, istamasa asar boshqacha mazmun va shakl oladi, muharrir tobora muallif o‘rnini egallay boshlaydi.

Fikr va natijalar: Jurnalist o‘zini o‘zi muhofaza qilish yo‘llarini ko‘rsatadi. Haqiqatdan, maqolangizda yozganingizdek, «jurnalist degani qo‘shma korxonada sanoqsiz ishlab chiqarishi mumkin bo‘lgan matoh emas». To‘g‘ri o‘xshatgansiz, qayerga, qaysi tahririyatga bosh suqsangiz malakali jurnalist bormi, topiladimi deb so‘rashadi. Malakali jurnalistning o‘zi anqoning urug‘i-yu, tinimsiz bolalayotgan gazeta-jurnallarga bosh muharrir qayerdan topilayotganiga aql bovar qilmaydi! Jurnalistik faoliyatda muharrirlik faoliyati manashunday muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yuqorida aytilganlar, bizningcha, muharrir va muallif munosabatlarining butun murakkabligini tasavvur etish uchun yetarlidir. Demak, muharrirning muallif bilan hamkorlik qilishidagi o‘ziga xos tartib-qoidalarni ya‘ni muharrir odobi (etikasi) me‘yorlarini belgilash zarurati dolzarblik kasb etadi. Albatta, bu qoidalar huquqiy davlatdan fuqorolik jamiyatiga o‘tish tamoyillari, milliy mafkura va milliy qadriyatlar yoki mentalitet asosida yaratiladi. Jurnalistik adabiyotlarni tahrirlanishida muharrirning roli juda katta va unda tahririyat a‘zolarining hissasi ham talayginadir. Muharrir ham jurnalistik faoliyatda ishlaydigan kadr ekanligini hisobga olib uning ma‘suliyati katta ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Z.Tohirov "Adabiy tahrir" Toshkent.: - 2012
- 2.T.Qozoqboyev "Jurnalistika asoslari" Toshkent.: -2007